

Стратегијски аспекти ослободилачке борбе на југословенском простору од 1941. до 1945. године

Начелник Генералштаба Војске Југославије
генерал-пуковник *Момчило Перишић*

На југословенском ратишту, током Народноослободилачког рата (НОР) – ради обављања бројних и различитих задатака из домена оружане борбе, ангазоване су бројне непријатељеве снаге.¹ Те јединице су, дејствујући са мањим или већим успехом против оружаних снага народноослободилачког покрета (НОП), имале различиту судбину: пребациване су на друге фронтове због пречих стратегијских потреба, повлачене су „на ратне предахе“ због претрпљених губитака и премора, а неке су биле и разбијене, уз ненадокнадиве губитке. О исходу њиховог ангажовања на нашем простору уверљиво сведоче подаци о претрпљеним губицима у операцијама, бојевима и борбама против јединица НОП-а: 447.000 погинулих и више од 500.000 рањених војника. У оружаног борби, непријатељеве јединице су претрпеле и знатне губитке у ратној техници.² Тим средствима непријатеља – који је у својој ратној доктрини материјално-техничком чиниоцу придавао готово пресудан значај, онакав какав је ратоводство оружане силе НОП-а придавало људском чиниоцу – могле су се, према критеријумима попуне важећим у Другом светском рату, потпуно наоружати 56 пешадијских и три оклопне дивизије, као и шест авио-пукова.

Подаци уверљиво сведоче о величини, организацији и интензитету борбених дејстава оружане силе НОП-а, која је, од свенародног јулског устанка 1941, нарочито масовног и успешног у Србији, Црној Гори и српским крајевима Босне и Херцеговине и Хрватске, држала самостално ратиште. Истина, оно је од великих фронтова било веома удаљено, а водеће западне војне и политичке силе у прве две најтеже ратне године нису га признавале и материјално подржавале. Ипак, све време рата, оно је било део борбе, напора и жртвовања антифашистичке коалиције против најмрачнијих идеја и праксе у новијој историји. Народноослобо-

¹ Према истраживањима војног историчара, академика Влада Стругара, на југословенском ратишту су, од 6. априла 1941. године до 15. маја 1945, дејствовале јединице фашистичке војске: немачке – 92 дивизије, 20 бригада и 23 самостална пука; италијанске – 41 дивизија, четири бригаде и 19 самосталних пукова; бугарске – 16 дивизија и шест бригада – пукова; мађарске – пет дивизија и девет бригада – пукова, и усташко-домобранске – 16 дивизија и 40 бригада.

² Поред осталог, заплењено је или уништено: 3.600 топова и више од 6.000 минобацача, око 13.000 митраљеза и 30.000 пушкомитраљеза, око 600.000 пушака, 928 тенкова и 309 авиона и више од 20.000 моторних возила.

дилачки покрет је током Другог светског рата³ на балканским просторима, својом оружаном борбом, стално везивао бројне, респективне непријатељеве снаге – око 600.000–850.000 војника, што је равно снази 30–55 фашистичких дивизија. Те дивизије су, да их оружане снаге НОП-а нису везале за властито национално тло, могле, барем њихов значајни део, бити: крајем 1941 – у саставу ударних клинова армија Вермахта на Источном или Афричком фронту; крајем 1942 – пред Стаљинградом или Ел Аламејном; крајем 1943 – на „Густав-линији“, пред Римом, а крајем 1944 – на „Готској линији“ на прилазима долине реке Поа, или ма где другде пред главним савезничким фронтовима, на којима се увелико одлучивало о трајању и исходу рата. Тиме је, објективно, успостављен стратегијски однос снага, који је значајно утицао на ток, исход и темпо реализације стратегијских иницијатива савезника.

Српски и црногорски народ, који је, објективно, поднео највећи терет НОР-а Југославије, с правом очекује од великих сила антифашистичке коалиције и заједничких савезника коректан однос према жртвама и реално вредновање терета и доприноса заједничкој победи. Јер, жртве су биле огромне: 1.706.000 погинулих, од чега 304.948 припадника НОВ и ПОЈ, а међу рањенима је било више од 420.000 бораца и старешина.⁴ Наш допринос су и сачувани животи око 3.800 британских и америчких пилота, који су се, за време борбених летова над Европом, принудно спуштали на нашу територију. Затим, садејство са јединицама НОВ Албаније, сарадња са покретима отпора Бугарске и Грчке, као делом европског, веома значајног покрета отпора, одржавање веза с руководством антифашизма Италије и Аустрије, као и разоружање шест италијанских дивизија, чије су наоружање и опрема послужили за опремање 80.000 нових бораца ослободилачке војске.

Војска Савезне Републике Југославије с поносом гаји традиције Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Такође, сви грађани демократске оријентације са захвалношћу се сећају помоћи савезника нашем НОР-у, нарочито током 1944. године. Ради се о лечењу око 68.000 наших тешких рањеника и болесника (од тога око 40.000 особа у савезничким болницама у Средоземљу, где је авионима, са 43 партизанска аеродрома, пребачено 15.650, а око 11.000 људи лечено је у санитетским установама Црвене армије), о збрињавању збегова, о школовању око 12.000 бораца и старешина, о наоружавању

³ Други светски рат је трајао од 1. септембра 1939 – од напада Вермахта на Пољску, до 14. августа 1945 – капитулације Јапана, као члана осовине Рим–Берлин–Токио.

⁴ Број жртава у Другом светском рату износио је око 50 милиона људи, од чега су више од 40 милиона били држављани савезничких земаља. У том тужном билансу Југославија заузима треће место; иза Совјетског Савеза, који је имао 20, и Пољске, са 6,1 милион људских жртава, док су све остале чланице те коалиције, заједно, имале око пет милиона, односно 0,7 одсто од укупног броја њиховог становништва. Тај проценат за Југославију је био 10,8 одсто. Према броју погинулих бораца на фронту, Југославија заузима друго место (иза СССР-а), са процентом од два одсто од укупног броја становника.

и опремању јединица, о обезбеђењу значајних потреба у храни и одећи итд. Помоћ у целини, а поготову у тешком наоружању – топовима и минобацачима, тенковима и авионима – подједнако је била драгоцену без обзира на то да ли је долазила од савезника са Истока или Запада. Њоме је значајно ојачана борбена моћ копнених и ваздухопловних јединица НОВ Југославије, а према резултатима наше борбе, та помоћ је била заслужена и на најбољи начин оправдана.⁵

С поштовањем се памте боравак и борбена дејства савезничких јединица на тлу Југославије, углавном у завршној фази рата. Ради се о 18 совјетских дивизија и бригада, 14 дивизија и седам бригада Отачественофронтовске армије Бугарске, две дивизије и две бригаде НОВ Албаније, две дивизије и четири италијанске бригаде (после 8. септембра 1943), дивизији и бригади британске армије и француској бригади које су дале допринос у операцијама на нашем ратишту. На пример, јединице Трећег украјинског фронта Црвене армије учествовале су у борбама за ослобођење источне Србије, у Београдској операцији, затим у борбама за ослобођење дела Војводине, као и у почетној фази пробоја Сремског фронта. У тим операцијама погинуло је око 5.000 црвеноармејаца.

Ратни злочини које су италијанске окупаторске јединице учиниле у Црној Гори и Санцаку, Херцеговини, Далмацији и другде где живи српски народ, као и питање хиљада родољуба и антифашиста у италијанском ратном заточеништву, не могу бити разлог да се, с великим поштовањем, не помене запажено учешће дивизије „Гарибалди“ и других јединица састављених од италијанских антифашиста окупљених под заставом НОВ Југославије, после капитулације Италије. Знатан број тих бораца погинуо је у борбама на тлу Југославије, у заједничким дејствима за слободу.

Страшни злочини које су бугарске окупаторске јединице, у оба светска рата, починиле у Србији не могу бити заборављени. Али, не може се заборавити ни учешће јединица њихове армије (после 9. септембра 1944) у ослобађању делова источне Србије и Косова, као и ангажовање Прве бугарске армије у почетној фази Сремског фронта, кад је погинуло око 400 њених припадника.

Интерес за помоћ НОР-у у Југославији повећавао се с продором западних савезника на Аленинском полуострву ка северу, и са приближавањем Црвене армије простору Подунавља, поготову када се југословенско ратиште нашло између крила савезничких стратегијских фронтова. Анализе савезника показују њихову увереност да се на снаге НОР-а

⁵ Подаци о савезничкој помоћи коришћени су на основу истраживања Венцеслава Глишића, као и мемоарских записа бригадира Ф. Меклина, у издању „Просвете“, Београд, 1980, стр. 178; прилога објављених у часопису „Војноисторијески журнал“, бр. 5 из 1978; публикације академика В. Стругара *Југославија за победу и слободу 1941–1945*, ВИЗ, 1985, стр. 98; прилога пуковника др Младена Цолића, објављеног у зборнику *Армије у стратегијској групацији НОР-а и револуције*, ВИНЦ, 1986, стр. 542.

могло са сигурношћу рачунати.⁶ Заједничке операције НОВЈ и Црвене армије, учиниле су да је југословенско ратиште, до тада изоловано и просторно издвојено од осталих ратишта, постало саставни део општег савезничког фронта у Европи – спона између англо-америчких снага на италијанском ратишту и Јужног совјетског фронта. Против 44 дивизије (28 у захвату фронта и 16 у обезбеђењу позадине), са 680.000 немачких и квислиншких војника, распоређених на узастопним и испреплетеним фронтovima, кренула су четири стратегијско-оперативна састава Југословенске армије, нападајући са фронта, док су четири корпуса и 36 партизанских одреда дејствовали у позадини непријатеља. Однос снага је био 1,1:1 у корист ЈА, што је за фронтални облик оружане борбе неповољно, јер класична мерила обавезују на однос 3:1 у корист нападача. За нападаче је било неповољно и то што је ЈА у оперативном саставу имала 650.000 војника, од чега је значајан део, поред осталог и Корпус народне одбране, са својих осам дивизија, дејствовао у властитој позадини, док су укупни војни ефективи са јединицама позадинских команди, територијалних установа итд. износили 800.000 бораца. Међутим, несразмеран однос снага у тој стратегијској офанзивној операцији ублажен је добрим груписањем снага, правилним избором праваца и брзином продирања, садејством на оперативном и централизацијом командовања на највишем нивоу, а нарочито – високим моралом ангажованог борачког и старешинског састава.

Укупни губици у четири армије – попуњене са 286.000 бораца – у завршном јуришу за ослобођење земље били су: 18.838 погинулих и 61.671 рањених бораца, док је 100.000 припадника непријатељевих формација погинуло, а 300.000 војника је заробљено. Значи, губици Југословенске армије у тој завршној, офанзивној операцији били су знатно мањи од оних којима се манипулише у политичкој искључивости, мада су, превелики, јер су, уз зналачку процену ситуације и рационалније ангажовање јединица, могли бити мањи.

Педесет година које нас деле од Дана победе над фашизмом и свега онога што је у историји и народном памћењу, везано за тај датум довољно је дуга историјска дистанца да би се правилно и правично оценио значај нашег ослободилачког и антифашистичког рата, који је био значајан допринос победи антифашистичке коалиције. Наиме, с правом се може рећи да је НОР показао и потврдио могућност успешне борбе и победе једне релативно мале и неразвијене земље против моћније силе – стваралачком применом ратне вештине на сва три нивоа и опредељењем за оружану борбу, као основни садржај народног

⁶ Наша историографија почетак завршних операција за ослобођење Југославије везује за лето 1944. године. Њихова прва етапа се завршила дефинитивним ослобођењем Србије, Војводине, Далмације, Македоније, Црне Горе, Санџака и Космета, Херцеговине и дела Босне, чиме је успостављен стратегијски фронт од Дунава до Јадранског мора. Последња етапа завршне офанзиве за ослобођење земље чини стратегијска офанзива ЈА, извођена од 20. марта до 15. маја 1945, на фронту од Драве до острва Пага, а дубином до реке Соче и Корушке, чинећи неиздвојив део савезничке офанзиве за коначно уништење Трећег рајха.

рата на целом ратишту. Истовремено, то је подразумевало и вешто комбиновање разноврсних оружаних и неоружаних облика отпора. Претпоставка за ту победу, сем одлучног вођства и спремности народа за вођење ослободилачког рата, биле су, у нашем случају, и избор одговарајуће политичке и, њој примерене, војне стратегије. У вези с тим, значајно је да се бројно стање јединица НОВ и ПОЈ временом значајно повећавало. Однос снага у људству у 1941. био је 8,2:1; у 1942 – 5,8:1; у 1943 – 2,7:1, а 1944. године однос је готово изједначен. Тек 1945. године, у завршној стратегијској офанзиви, остварен је однос 1,1:1, што није било последица смањивања бројног стања непријатеља на нашем ратишту. Напротив, тај број се све до краја 1944. године повећавао, али се, истовремено, повећавало и бројно стање јединица НОВ Југославије.⁷ На основу савезничке и непријатељеве ратне документације, однос снага, према броју војника и количини и квалитету њихове ратне технике, био је за НОП изразито неповољан готово три прве ратне године, а губици су се на супротстављеним странама из године у годину повећавали, при чему су се непријатељеви, према његовом признању, стално повећавали. Оружаном борбом, у свим фазама НОР-а, била је обухваћена најмање половина државне територије, а од устанка до Дана победе – готово цела територија Југославије била је јединствено ратиште, на којем су вешто комбиновани партизански и фронтални облици оружане борбе, извођене операције, бојеви и борбе, као облици борбених дејстава. Све је то било подржано активним деловањем неоружаног отпора насиљу: има више примера да је и у нападним операцијама НОВЈ, на оперативном нивоу, однос снага био чак и 5:1, па и неповољнији, али то није онемогућавало оперативне саставе НОП-а да месецима буду у непрекидној офанзиви.

Све време НОР-а доследно је поштован принцип, назначен још у Столицама (26. септембра 1941), да се стварају слободне територије, али и да се (сем када је у питању одбрана рањеника, заштита народа и обезбеђење значајних објеката) не бране одсудно, већ да се губљење једних надокнађује освајањем других територија и њиховим уређењем и одбраном. То је омогућавало маневар јединица, нарочито оперативног значаја, и преношење тежишта операција.

Из године у годину, нарастала је оружана сила народноослободилачког покрета. Облици њеног војног организовања су усавршавани и ширена је стратегијска иницијатива. Премештање тежишта операција, уз непрекидну оружану борбу на целом ратишту, чинило је главни садржај и пресудни чинилац народноослободилачке борбе.

Војни успеси били су условљени правилним избором циљева НОР-а; ослободилачким и антифашистичким карактером борбе за остварење

⁷ Ангажовање оружаних снага НОП-а и непријатељевих јединица на југословенском ратишту 1941–1945. године: 1941 – 80.000:660.000 (од чега 500.000 окупаторових војника); 1942 – 150.000:885.000 (600.000); 1943 – 320.000:920.000 (620.000); 1944 – 650.000:600.000 (420.000); 1945 – 800.000:680.000 непријатељевих војника, од чега око 450.000 припадника Вермахта.

тих циљева; припадношћу антифашистичкој коалицији држава и народа; ангажовањем свих људских и материјалних резерви за остваривање циљева рата, војном помоћи савезника, и другим. У ствари, суштина успеха НОП-а била је у одговарајућем избору стратегије НОР-а у најтежим спољним и унутрашњим војним и политичким условима: држава се распала, а њена војска капитулирала, земља је била подељена између четири окупатора, а српски народ је, у Независној Држави Хрватској, био изложен геноциду. Вођство НОП-а определило се за стратегију народног рата, која је, према анализама војно-политичких услова и процени њиховог развоја, отворила свим социјалним слојевима народа перспективу за остварење заједничких и историјских интереса, омогућила мобилизацију свих људских и материјалних ресурса и добровољно укључивање патриотских снага у рат на читавом југословенском простору. Поступно су изграђиване оружане снаге – од герилских група до стратегијско-оперативних састава – од 80.000 партизана, на крају прве устаничке године, до 800.000 припадника модерно организоване армије, са сва три вида и потребним родовима и службама. Стварање оружаних снага и њихово одговарајуће организовање од почетка је сматрано залогом остваривања циљева политичке стратегије. Уз то, постојала је потреба за стваралачком применом начела ратне вештине на нивоу стратегије, оператике и тактике, и то у свим условима вођења рата, пре свега са избором и комбиновањем одговарајућих облика оружане борбе и борбених дејстава, сходно потребама и могућностима, односу војних снага, фази рата и материјално-техничкој опремљености. Стваралачка примена војне стратегије и начела ратне вештине, на сва три нивоа, подразумевали су и стварање, у ратним условима, и других великих предности које су омогућиле победу над бројнијим и технички опремљенијим непријатељем.

Поштовање критеријума изабране војне стратегије обавезивало је руководство НОП-а, у најтежим ратним ситуацијама, у условима апсолутне бројне и техничке надмоћности непријатеља, да обезбеди иницијативу избором тежишта, места и облика борбе. Оружане снаге НОП-а потврђивале су властиту дораслост свим наведеним захтевима, чиме су, такође, и при најнеприхватљивијем односу снага значајно поправљале властити положај. Све то нарочито потврђује исход продора Главне оперативне групе Врховног штаба у лето 1942, тј. офанзива група пролетерских бригада у Босанској крајини, као и операције „Вајс“ и „Шварц“.

Објашњење за ту, наоко несхватљиву, мада одлучујућу надмоћ, у почетку над бројнијим и технички надмоћнијим непријатељем, изражава мисао јединог живог команданта стратегијско-оперативне групације из времена завршне офанзиве за ослобођење земље, команданта Прве армије, генерала Пека Дапчевића: „Ми смо могли побјеђивати и побиједити наизглед јачег од себе само знањем, умијећем, маштовитошћу и интелектом, ратном вјештином – без шаблона и канона“. Томе додаје да ће се и „убудуће позитиван исход борби, бојева и операција,

па и рата у цјелини морати тражити и налазити не (само) у надмоћнијој техници“. То значи да је људски чинилац, а нарочито морална својства људи и њихова спремност и оспособљеност за вођење рата, и даље значајна претпоставка за успешну одбрану наше отаџбине – Савезне Републике Југославије.

Вредност војне стратегије НОР-а огледа се управо у победи оствареној њеном успешном применом, што су признале и најугледније и најутицајније личности антифашистичке коалиције, па чак и из редова непријатеља. То су често наглашавали Стаљин и Черчил, још од Техеранске конференције, а тако су мислиле и две највеће и најутицајније војсковође, које су, и непосредно, упознале југословенско ратиште и НОВЈ; врховни командант савезничких снага у Средоземљу, фелдмаршал Херолд Александер, и командант Трећег украјинског фронта Црвене армије, маршал Фјодор Иванович Толбухин. Они су, од почетка садејства са оружаним снагама НОР-а, а нарочито на договорима у Београду – о усклађивању заједничких стратегијских дејстава у завршним операцијама – одавали висока признања Југословенској армији зато што је, као једина савезничка војска у Европи, на својој територији чврсто држала самостални стратегијски фронт, изводила самосталне операције и успешно садејствовала савезничким снагама у Мађарској и Италији, те својим распоредом – од Драве до Јадрана – била спона између западног и источног фронта. Због тога је, у општој савезничкој офанзиви, запажено њено учешће у стегању стратегијског обруча око хитлеровске Немачке ради потпуног разбијања њене војне силе и присиљавања на безусловну капитулацију. То су, вероватно, била права и највиша признања Југословенској армији, која је, по величини (800.000 бораца) и техничкој опремљености, била четврта војна сила антифашистичке коалиције – иза Црвене армије, са седам милиона, америчке армије, са два милиона, и британске армије, са 890.000 војника. Оружане снаге НОР-а, у завршној офанзиви, у априлу и мају 1945, изводећи веома сложен маневар, оправдале су поверење савезничких држава, њихових народа и армија, и заслужиле њихово високо признање.

Генерације које с поносом гаје традиције тих оружаних снага, у време педесетогодишњице победе над фашизмом, од света, у којем делују у име мира, очекују да о доприносу ослободилачке борбе на просторима Југославије и о савезништву говори и пише истину, уз уважавање доприноса осталих учесника заједничкој победи антифашистичке коалиције.